

РОЗДІЛ VI. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК – 37.035-053.6

Г.І. БОНДАРЕВА

Донецький юридичний інститут Луганського Державного університету
імені Е.О. Дідоренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються особливості соціальної стійкості особистості та передумови її формування у старшокласників.

Ключові слова: соціальна стійкість особистості, соціальна позиція, соціальний досвід.

Постановка проблеми. Нові соціальні основоположні умови державотворення в Україні зумовлюють розвиток освіти, орієнтованої на формування особистості як свідомого, відповідального громадянина, який бере активну участь у соціальних трансформаціях, готового до виконання соціальних функцій відповідно до громадянських цінностей суспільства. З огляду на це в системі сучасної освіти здійснюється перехід від традиційного навчально-виховного процесу, спрямованого на отримання й відтворення готових знань, до такої її організації, коли учень займає активну позицію, вирішує актуальні в соціальному й особистісному напрямках проблеми, конструює нові знання, формує особистісне бачення об'єктивних явищ, стає суб'єктом сомореалізації.

За новими концептуальними підходами до освіти організація навчально-виховного процесу розглядається як набуття учнями багатогранного досвіду у різноманітних видах міжособистісної взаємодії, навчально-пізнавальної й позакласної діяльності, що засвідчує суб'єктивну позицію особистості в оволодінні знаннями, уміннями, соціальними нормами й цінностями, що є передумовою соціальної особистості старшокласників.

Аналіз досліджень та публікацій. Соціальний розвиток людини специфічний в кожному конкретному випадку. Це означає, що причиною її розвитку є протиріччя, які їй властиві. "Закони зовні обумовленого розвитку особистості - це внутрішні закони" (В.Петровський) [5, с.251].

Зазначимо, в працях Л. Божович, О. Журавльової, Л. Сироткина, В.Чудновського доведено, що суперечливий характер еволюції різних сфер життя людини і суспільства спричинив гостру потребу в соціальній стійкості як інтегрованої якості, необхідної для збереження цілісності особистості. Саме стійкість дозволяє виразити те, що «особистість є незмінне в змінах»(Л.Сироткин) [7,с.130]. Виходячи з цього, зміст соціального виховання має бути орієнтовано на новий тип особистості, визначений як соціально стійка особистість. Її змістовну основу складає соціальна стійкість (О.Журавльова, Л.Сироткин).

Дослідження різних проявів соціальної стійкості особистості Б. Басарова, О. Басова, О. Кодатенка, В. Півченка, Л. Сироткина, Ю.Смородської та ін. повністю не розкривають предметного змісту соціальної стійкості особистості старшокласника. Очевидна необхідність узагальнювального аналізу феномена соціальної стійкості особистості старшокласника, у межах якого можливим стане розгляд як загальних, так і специфічних ознак цього поняття.

Постановка завдань дослідження. Метою даної статті є теоретичне обґрунтування соціальнопедагогічних умов формування соціальної стійкості особистості старшокласника.

Виклад матеріалу і результати. За думкою Л. Сироткина соціально стійка особистість – це соціальний тип суб'єкта або суб'єктотип. Новий тип особистості виражає прагнення людини до самостійного визначення свого місця у світі цінностей та ідеалів, що змінюються, відкритість до сприйняття ідей, знань і культури. Новий тип соціальної суб'єктивності вимагає і нового змісту соціального виховання: не державне конструювання

людської спільноти, а вільну побудову міжособистісних відносин, обумовлених інтересами і цінностями самої особистості [7]. Вчений у ході своєї дослідно-експериментальної роботи прийшов до низки цікавих висновків. По-перше, на його думку, соціальна стійкість особистості позначає її якість, що дозволяє цій особистості бути, з одного боку, автономною від суспільства, з іншого боку - користуватися волею в межах гарантованих цим суспільством прав. По-друге, суб'єктивним змістом стійкості є активність особистості у прийнятті рішень й усвідомленні вибірково-критичного відношення до пропонованих вимог і норм. По-третє, соціальна стійкість – це інтегративне утворення, що поєднує в собі сукупність якостей, що спричиняються її спрямованістю, активністю, відповідальністю, забезпечує все необхідне для творчої самореалізації. Це явище також може розглядатися як універсальна якість, зміст якої полягає в перетворенні реальної дійсності, в організації соціально-виправданих відносин та забезпеченні, формуванні особистості певного типу.

Виступаючи причиною внутрішніх протиріч, зовнішні умови не є провідним чинником розвитку. Було б, звичайно, невірно (у педагогічному дослідженні) недооцінювати формувальний вплив зовнішніх умов. Тому стосовно "розвитку" ми говоримо як про необхідну умову, а не про переважну тенденцію (Л.Сироткин) [7]. На думку вченого, друга вихідна передумова полягає в тому, що єдність стійкості й мінливості на рівні психофізіологічних процесів інтерпретується з позиції концепції функціональної системи. Функціональна система виступає як динамічна саморегульовальна організація. Центральний системоутворювальний фактор кожної функціональної системи є результатом її діяльності. Як одиницю поведінки суб'єкта визначено поведінковий акт. Виходячи з теорії функціональних систем, формулюються, як мінімум, три принципових положення: 1) поведінковий акт розгортається з випередженням реальних результатів поведінкової діяльності, що в результаті дозволяє людині коригувати цілеспрямований акт і виправляти помилки своєї поведінкової діяльності; 2) цілеспрямований поведінковий акт завершується корисним пристосованим результатом, що задовольняє домінуючу потребу; 3) корисний результат – системоутворювальний фактор, що приводить неупорядковану поведінку до системи соціалізованості. В основі третього вихідного принципу лежить положення про потреби як рушійної сили людських вчинків. У динаміці потреб проявляється тенденція саморозвитку. Потреба співвідноситься з мотивацією, що без неї не існує. А соціалізованість варто розглядати як сукупність індивідуальних і психологічних особливостей особистості, що забезпечують найбільшу успішність значущої для даного індивіда діяльності, позитивне самовідчуття та емоційну задоволеність життям у цілому.

Соціалізованість особистості залежить від ступеня засвоєння установок, цінностей, способів мислення та інших особистісних і соціальних якостей, які визначають її успішність (Г.Карпова) [4].

Спеціальні дослідження стійкості особистості, представлені у вигляді цілісного утворення як певного рівня її сформованості, наведені В.Чудновським, що у розумінні стійкості особистості виділяє два взаємозалежних моменти: 1) стійкість особистості як здатність людини зберігати свої персональні позиції й протистояти впливам, що суперечать його особистісним установкам (цей момент названий В.Е. Чудновським оборонним); 2) стійкість особистості як здатність людини реалізовувати свої особистісні позиції, преобразуючи обставини й власне поведіння - наступальний момент [8]. Стійкість особистості - це активність самоорганізації.

Отже, в основі стійкості лежить певний рівень самоорганізації (С. Рубинштейн, К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Д. Эльконин) [1;2;3]. Самоорганізація особистості соціально обумовлена. Соціальна обумовленість самоорганізації не означає пасивно - приспособницьку діяльність людини, вона характеризує діяльність перетворюючу, творчу (Р. Сержожникова) [6]. Здатність людини зберігати й реалізовувати в різних ситуаціях свої особистісні позиції (стійкість особистості) проявляється й формується в її перетворюючій діяльності, що неминує містити у собі подолання труднощів (особливо внутрішнього характеру), визначення цілей, боротьбу мотивів, ухвалення рішення. Сутність

самоорганізації полягає у формуванні в людини нових функціональних систем (стійких рефлекторних утворень, інтелектуальних, волевих, емоційних), які сприяють розвитку здатностей, удосконалюванню вмінь шляхом самонавчання, самовиховання, самоконтролю та ін. До компонентів самоорганізації відносяться здатність до самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції, уміння передбачати, цілеспрямованість, рішучість, самовладання, стриманість, самокритичність, самодисципліна, терпіння.

Отже, у процесі розвитку особистості необхідно сформувати здатність вибірково ставитися до зовнішніх впливів, намічати й реалізовувати певну лінію поведінки (В.Світличний).

Для характеристики соціальної стійкості старшокласників важливою є позиція, за думкою В.Чудновського, який в розумінні стійкості особистості виділяє два взаємозалежних моменти:

1) стійкість особистості як здатність людини зберігати свої персональні позиції й протистояти впливам, що суперечать її особистісним установкам ("оборонна");

2) стійкість особистості як здатність людини реалізовувати свої особистісні позиції, змінюючи обставини та власну поведінку ("наступальна") [8].

В основі певного рівня загальної стійкості, як переконають дослідження В.Чудновського [8], лежать різні за своїм змістом види віддаленої орієнтації, наприклад, яскраво виражені й діючі соціальні інтереси, очікування, мотивації її діяльності. Змістова сторона віддаленої орієнтації вирішальним чином визначає прояв стійкості особистості. Стійкість особистості припускає орієнтацію людини на мету, що виводить її за межі не тільки конкретної ситуації, але і вузько особистісних інтересів.

Виходячи з вищезазначеного, соціальна стійкість старшокласника може бути схематично структурована у такий спосіб (див. рис. 1.).

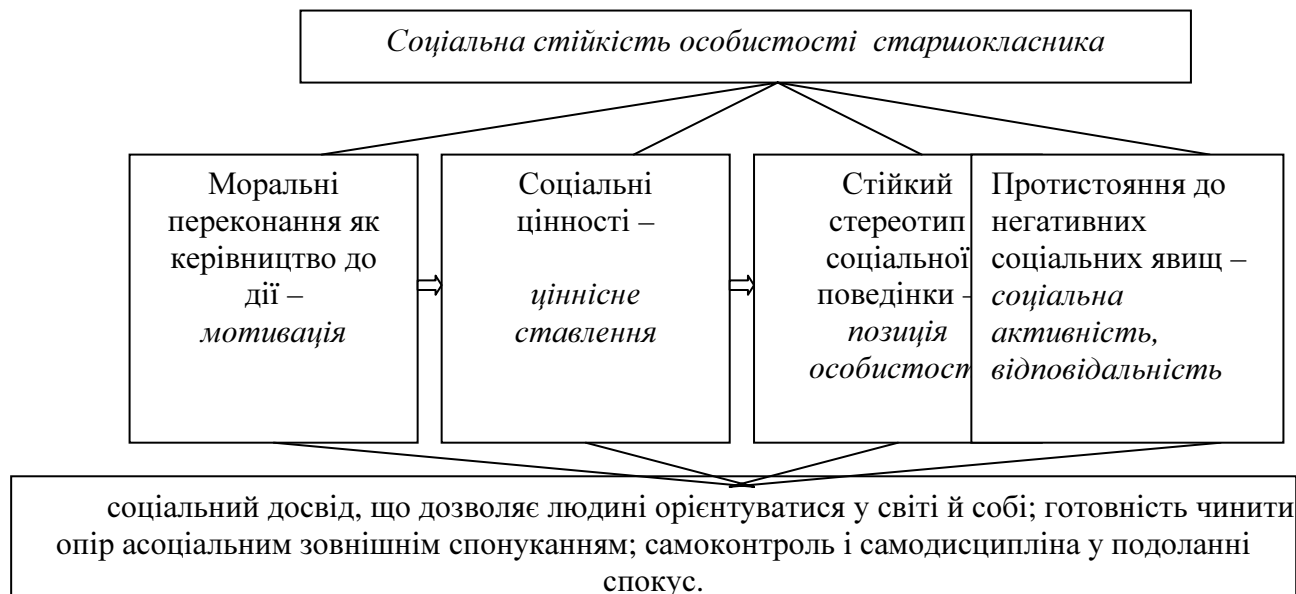

Рис. 1. Структура соціальної стійкості особистості старшокласника

Основою соціальної стійкості особистості виступає саморегуляція, яка має особливе значення для моральних переконань, що проявляються у гуманістичних відносинах з іншими людьми, у заданих позиціях до всього суспільно - значимого.

Структура соціальної стійкості включає кілька елементів, які визначають спрямованість поведінки. Такими є: здатність робити моральний вибір, приймати рішення й реалізовувати їх відповідно до мети у діях і вчинках мотивування; ціннісне ставлення особистості до навколишнього світу, сформоване на основі соціальних цінностей; стійка до зовнішніх впливів позиція, установки особистості (стійкий стереотип соціальної поведінки) – це, насамперед, оцінка обставин і явищ, що ґрунтується на пізнанні їхньої сутності і

співвідноситься із знанням норм суспільних відносин; опір соціальним явищам. Важливими елементами соціальної стійкості особистості є активність, реалізована в перетворювальній діяльності та нормативна поведінка людини. Узагальнена характеристика вказаних елементів представляє взаємозв'язок усвідомлених соціально-моральних суджень, які є саморегуляцією старшокласника і визначають поведінку, дії та вчинки. В їх основі: соціальний досвід, що дозволяє людині орієнтуватися у світі й собі; готовність чинити опір асоціальним зовнішнім спонуканням; самоконтроль і самодисципліна у подоланні спокус.

Ціннісні орієнтації у старшокласників так чи інакше співпадають з ідеалом, формуючи у них власну ієрархію життєвих завдань, більш віддалених, близьких і найближчих, а також цінності засобів їх досягнення або уявлень про норми поведінки, які вони готові сприймати як еталон.

З цих міркувань вважаємо, що саме ціннісно-цільовий підхід може бути основою інтенсифікації процесу формування соціально стійкої особистості у старшому шкільному віці.

Отже, в основі стійкості особистості старшокласника знаходиться певний рівень його самоорганізації (К. Абульханова - Славська, Л. Божович, С.Рубінштейн, Д.Ельконін). Здатність старшокласника зберігати й реалізовувати в різних ситуаціях свої особистісні позиції (стійкість особистості) проявляється й формується в її перетворювальній діяльності, що неминує містити у собі подолання труднощів (насамперед внутрішнього характеру: визначення мети, боротьбу мотивів, ухвалення рішення). Сутність самоорганізації у старшокласників полягає у формуванні нових функціональних систем (стійких рефлексивних утворень, інтелектуальних, волевих, емоційних), які сприяють розвитку здібностей, удосконалюванню умінь шляхом самонавчання, самовиховання, самоконтролю тощо. До самоорганізації відносяться здатність до самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції, вміння передбачати, а також цілеспрямованість, рішучість, самоовладання, стриманість, самокритичність, самодисципліна, терпіння.

Отже, у процесі розвитку особистості старшокласника необхідно сформувати здатність вибірково ставитися до зовнішніх впливів, обирати й реалізовувати певну лінію поведінки, яка буде підтверджуватись вищеназваними якісними характеристиками.

З метою вивчення оцінки старшокласників щодо сформованості у них соціальної стійкості ми запропонували їм відповісти на запитання: «Чи властиві Вам особливості поведінки, що пропонуються?» і запропонували для них такі ж варіанти соціально орієнтованої поведінки, які були запропоновані вчителям.

Результати анкетування були протилежними відповідям учителів. Так, учні вказують на самокритику (58%), на сформованість саморегуляції (59%). Найнижчі оцінки виставили за «неадекватність поведінки під час конфліктної ситуації: емоційний зрив, підвищену тривожність» (6,3%), що є повною протилежністю відповідям учителів. За результатами анкетування можна припустити, що у старшокласників неадекватна самооцінка або низький рівень самопізнання, самоставлення або, що у школі домінує процес навічання, а не розвитку, відсутня конструктивна взаємодія, взаєморозуміння між вчителями й учнями, домінує дисциплінованість. Необхідно відзначити, що відповіді ліцеїстів виражають їхню відповідальність, упевненість у своїх діях. Так, виявляються: впевненість, наполегливість у досягненні своєї цілі - 41,7% проти 30,2%; адекватність оцінки своєї поведінки - 30,4% й 18,1%; досягнення успіху - 50% й 29,7%; ставлення до своїх обов'язків - 44,4% й 30,4%.

Діагностику самосприйняття, саморегуляції, самооцінки старшокласників у констатувальному експерименті здійснювали за методиками: «Моя самостійність», «Борець або споглядач», «Діагностика полімотиваційних тенденцій в «Я - концепції» особистості (за С. Петровою).

За результатами дослідження за цими методиками соціальна стійкість особистості старшокласника проявляється переважно в тих же показниках самореалізації, що й при анкетуванні. Так, в 31% старшокласників повнота самореалізації невелика. Ці старшокласники досить авторитетні, одержали певний статус у колективі і цілком задоволені

собою. У них стійка соціальна позиція, об'єктивна самооцінка, але вони менш активні у самовираженні, самоствердженні й самореалізації. Але в подібних випадках високі показники соціальної стійкості особистості виявляються за рахунок інтенсивності самореалізації в сфері спілкування. У такий спосіб самореалізація має властивість взаємокомпенсації. Низький прояв однієї ознаки компенсується за рахунок інтенсивного вияву інших.

Наприклад, пропонується підкреслити сформованість рис і особистісних якостей типу: "Якщо ти самостійна людина, то для тебе властиві:

- повага до своєї гідності за будь-яких обставин;
- охайність, гігієна тіла;
- скромність у бажаннях, вміння обходитися необхідним;
- працьовитість: робити все своїми руками для себе й для тих, кого любиш;
- делікатність: не дозволяти собі бути нечутливою, сварливою й химерною;
- уникати балакучості: це з'їдає час життя за дарма;
- працювати над своїм духовним світом, це краще доповнення до природної краси, це вища цінність;
- самовиховання з метою стати гарним психологом: навчитися розуміти і оцінювати людей за різними ознаками їхніх самопроявів: мови, рухів, манер, дій і вчинків".

В особливостях соціалізованості проявляються доміанти становлення статевої позиції старшокласників. Так, особливо гостро юнаки відчувають бажання випробувати свої сили і можливості, визначити, на що вони здатні (68%). У дівчат сильніше прагнення знати себе з позиції своїх достоїнств (66%), а в юнаків - своїх достоїнств і недоліків (57%). Дівчата більше стурбовані своїми талантами, а юнаки - улюбленою справою, дівчата більше орієнтуються на інших, нерідко на старших дівчат, які "гірші" за них і рідко - на тих, хто "кращий".

У ході роботи ми порівнювали рівень сформованості соціальної стійкості особистості старшокласника міської та сільської шкіл, учнів технічного ліцею та ліцею з підвищеною фізично – військовою підготовкою.

Було визначено наступні критерії сформованості соціальної стійкості особистості старшокласника:

- Соціальна спрямованість;
- самовизначення (сформованість власного «Я»);с
- соціальна відповідальність.

Кожний критерій характеризується рядом параметрів.

Для виявлення зведених результатів діагностики було розроблено інструментарій оцінювання, що дало змогу визначити рівні сформованості соціальної стійкості особистості старшокласника: творчо – рефлексивний, адаптивний та орієнтовний. Результати констатувального етапу показали, що у рівні сформованості соціальної стійкості особистості суттєвої різниці (менше 10%) між старшокласниками різних загальноосвітніх закладів немає. Є розбіжності лише за певними показниками.

Висновки. Соціальний розвиток старшокласників набуває нового сенсу. Він полягає в тому, що актуальними стають такі цінності, як справедливість, чесність, гідність, щирість, незалежність, свобода, самостійність, любов. При цьому соціальний досвід набувається через глибоке осмислення багатьох граней соціального життя і соціальних категорій, критичну оцінку поведінки інших людей, їхньої відповідності соціальним нормам, що і є передумовами формування соціальної стійкості особистості старшокласника.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 198—335 с.
2. Басаров Б. Проблемы психологии устойчивости личности. – Ашхабад. Ылым, 1981-87 с.

3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте – М.: Просвещение, 1968 – 464 с.
4. Карпова Г.А. Педагогическая диагностика самосознания учащихся. / Карпова Г.А. – Екатеринбург, 1996. - 36 с.
5. Петровский А.А. Вопросы истории и теории психологии Избр. Труды / Петровский А.А. - М.,1984. – 272 с.
6. Серёжникова Р.К. Формування системи виховання соціальної активності особистості студентів / Р.К. Серёжникова //Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 6 (160). // Донецький національний технічний університет. – Донецьк, 2009. – С. 167-174
7. Сироткин Л.Ю. Теория и практика формирования социальной устойчивости личности учащегося. Дис. ... док. пед. наук : 13.00.01 - Казань, 1993. – 323 с.
8. Чудновский В.Э. Нравственная устойчивость личности. – М., Пед-ка, 1981-208 с.

Надійшла до редколегії 20.04.2010

Бондарева Г.И. Социально-педагогические предпосылки формирования социальной устойчивости старшеклассников

В статье рассматриваются особенности социальной устойчивости личности и предпосылки ее формирования у старшеклассников.

Ключевые слова: социальная устойчивость личности, социальная позиция, социальный опыт.

Bondareva G.I. Socially-pedagogical pre-conditions of forming of social stability of senior pupils

In the article the features of social stability of personality and pre-condition of her forming are examined for senior pupils.

Key words: social stability of personality, social position, social experience.